

THE RULES OF FICTION IN THE ROMANIAN APOCRYPHA

Carmen Oprișor

Assoc. Prof., PhD, "Lucian Blaga" University of Sibiu

Abstract: In the works of the Romanian Middle Age writers we can hardly speak about a distinct artistic purpose. Still, there is a religious and historical literature where the aesthetical intention is visible, but it has less importance than other discourses. The Apocrypha are similar to fairy tales because of two main reasons: they use stereotype wording and they are meant to entertain. But these writings also offer moral advice and good education for the public of those times. The books contain rich information and the stories we find there have different variants. The research on these variants has proved these books were spread in many countries and they were useful for many generations along the centuries. In the Romanian Apocrypha, we identify Slavonic and Greek influences. Some of these apocryphal stories can be defined as parables, fables or short narratives based on a single epic nucleus. Alexandria, Varlaam and Ioasaf, Sindipa, the Erotocrit and others like these are novels whose structure is more complex. Legends like The fall of the Angels, The Giants, Cain and Abel, Solomon etc. are numerous, too. These narratives are very important because they have preserved plenty of literary motives and topics that have circulated on large territories and they have enriched the content of many cultures of this part of Europe.

Keywords: The Apocrypha, influences, literary characteristics, narrative structure, variants.

Statutul ficțiunii în cărțile apocrife românești

În operele scriitorilor români din perioada medievală cu greu putem vorbi de intenționalitate artistică distinctă. Totuși, există o literatură istorică și religioasă în care este vizibilă și finalitatea estetică, dar ea este nu este atât de vizibilă în raport cu alte tipuri de discurs. Cărțile apocrife sunt asemănătoare basmelor din cel puțin două motive: ele folosesc formulări stereotipe și au ca scop delectarea. De asemenea, aceste scrieri oferă publicului din vreme povește morale și multe alte învățături. Cărțile au un bogat fond informativ, iar povestirile pe care le aflăm acolo se prezintă sub diferite variante. Studiile întreprinse asupra acestor variante au dovedit că scrierile apocrife erau răspândite în mai multe țări și, vreme de mai multe secole, ele au fost de folos mai multor generații.

Legăturile principatelor românești cu fostul Imperiu bizantin au avut un rol important în definirea identității noastre spirituale și, mai mult decât atât, ne-au condus la adoptarea unei anumite politici prin care provinciile românești au căutat să se apere de agresiunile externe, cea mai de temut venind din partea imperiului otoman.

Contactele cu Bizanțul au început încă din epoca organizării statale și, după cum afirmă istorici români precum Nicolae Iorga și cercetători ai istoriei noastre literare, (Nicolae Cartoian, Ștefan Ciobanu) scopul domnitorilor români era de a găsi o formă de organizare religioasă pentru provinciile românești pe temelii ortodoxe și de a se afilia unui mare centru de cultură, cum a fost Constantinopolul.

Creștinarea poporului nostru se produce devreme, dar, din păcate, nu avem suficiente date care să ateste modul în care acest proces s-a desfășurat în timp. Există informații privitoare la misionari ai bisericii care predicau în latină pe meleagurile de la nordul Dunării. Printre ei se numără gotul Ulfila sau martiri precum Sava, cel ucis de vizigoți și cei patru

Section: LITERATURE

martiri din secolul al IV-lea de la Niculițel: Zotikos, Attalos, Kamasis și Philippos, despre care aflăm însemnări în textele din *Istoria României* și pe care îi pomenește istoricul literar Manuela Tănăsescu. Nu există îndoeli legate de creștinarea românilor încă din primele secole ale erei noastre și de faptul că biserica răsăriteană a constituit un sprijin în desăvârșirea acestui fenomen până când am ajuns să beneficiem de o formă instituționalizată a religiei.

Manuela Tănăsescu aprecia că, „dacă pentru latinii de la cotul Carpaților, Roma a fost mama, doica lor a fost Bizanțul. Și se poate bănuși că o minimă organizare bisericească trebuie să se fi produs mai ales în timpul domniei lui Justinian, oricum, înainte de venirea slavilor, dovadă ortodoxismul păstrat cu încăpățănare de transilvăneni”.¹

Întărirea relațiilor cu biserica răsăriteană este dovedită, mai târziu, și de cererile pe care le fac domnitorii români de a aduce în țară prelați greci tocmai pentru o mai temeinică organizare administrativă a bisericii noastre. În 1359, Alexandru Basarab îl aduce în țară pe Iachint, un episcop grec, pe care îl pune mitropolit, după ce se adresase în acest sens Patriarhiei din Constantinopol. Apoi, fiii domnilor și ai boierilor din Principate au fost crescuți și educați în marele centru al Constantinopolului, cutumă care s-a respectat vreme de secole, chiar și după ce acesta a căzut sub stăpânire turcească. Din această metropolă cosmopolită domnii așteptau să primească investitura pentru a se urca la tronul Moldovei sau al Țării Românești.

Legăturile cu tot ce însemna cultura greacă s-au intensificat după prăbușirea Constantinopolului. Nicolae Cartoian susține că Radu cel Mare l-a așezat în scaunul Patriarhiei pe Nifon, după ce, mai întâi, îl salvase de închisoare, iar domnitorul Vasile Lupu a introdus studiul limbii grecești în învățământul nostru. Tot mai multe mănăstiri, cu moșiile și cu avutul lor, au fost închinat Muntelui Athos.

Constantin Cantemir, deși mai puțin știutor de carte, l-a adus pe Eremia Cacavela să le fie dascăl fiilor săi, iar Dimitrie Cantemir a avut numai cuvinte de laudă la adresa lui, mai ales când îl introduce ca personaj al romanului său, *Istoria ieroglifică*, personaj care strălucește prin înțelepciunea sa. Dascălul grec era o persoană foarte instruită, era cunoscător al mai multor limbi, printre care latina, greaca veche, neogreaca și germana și, de asemenea, avea solide cunoștințe atât despre Sfânta Scriptură cât și despre alte științe.

Un lucru este demn de reținut în ceea ce privește evoluția culturii grecești și influența covârșitoare pe care a exercitat-o asupra întregii Europe: după căderea Constantinopolului, o mare parte dintre nobili, reprezentanți ai clerului și alți oameni de cultură au luat calea exilului pentru a se salva de la măcelul declanșat de otomanii cuceritori. Ei s-au stabilit în cetățile Italiei și afluxul de învățați care au venit din Imperiul bizantin impulsionează viața culturală a acestor cetăți în care începe să crească interesul pentru studiul clasicismului elen. Astfel, numeroși oameni de cultură greci au ales să devină dascăli în Occident, după prăbușirea imperiului lor.

Nicolae Iorga îi amintește pe Manuil Agallos, Dimitrie și Mihail Asanis, Dimitrie Paleologul, Andronic Spandonis, Gheorghe Ducas Armenis și pe alții, despre care mărturisește că au adus cu dânșii în Occident „o cunoaștere a limbii grecești clasice, așa cum se învățase și se răspândise în școlile bizantine cu secole în urmă, - și nu s-a observat *cât de bizantin este scrisul elenismului transmis prin asemenea dascăli* – un ales simț al formei căutate, tendința către o retorică în care fondul este de prisos, disciplina unei gramatici complicate și tiranice – dar și ce era bizantin în sufletele lor: disprețul pentru barbar, ura pentru „păgân”, speranța că imperiul acesta care se prăbușește va învia din nou”.²

¹ Manuela Tănăsescu, *O istorie a literaturii române*. Partea I. București, Editura Saeculum I.O. 2009, p.39

² Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*. București, Editura enciclopedică română, 1972, p. 14

În Principatele române, călugării greci, din ce în ce mai numeroși, vin în mănăstirile noastre încărcăți cu daruri prețioase, în special cu copii manuscrise ale unor cărți grecești, apărute în tipografiile din Veneția. Apoi, tot la Constantinopol învață și se formează mari oameni de cultură români, dintre care, cel mai strălucit reprezentant al perioadei medievale de la noi a fost Dimitrie Cantemir, care a uimit lumea științifică occidentală prin lucrările sale în care prezenta informații valoroase atât despre cultura și istoria românilor cât și date importante despre evoluția imperiului otoman. Nicolae Milescu, Radu Mihnea, Constantin Duca, stolnicul Constantin Cantacuzino și alții, au fost și ei intelectuali ai vremii formați în atmosfera marelui centru cultural care era Constantinopolul.

Momentul culminant al influenței grecești asupra mediului politic, religios și cultural românesc se petrece pe timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu. Acesta din urmă înființase și o Academie la care aduce dascăli greci renumiți (Ion Trapezunțiu, Ioan Comnen sau Sevastos Kimenitul) care predau matematică, astronomie, fizică, studii asupra evangheliei și literatură. În această academie studiau 200 de tineri al căror interes pentru vechea cultură clasică era tot mai crescut, dovadă fiind interpretările care se făceau asupra tragediilor lui Sofocle sau Euripide.

La un moment dat, limba greacă devenise limba claselor superioare care se delectau cu opere scrise în greacă, ba, mai mult, începuseră ei înșiși să scrie literatură în această limbă. Pentru clasele de jos, care aveau acces mai restrâns la școli și la cultură, existau cărți traduse din grecește care circulau în copii manuscrise. Acestea au constituit o bază importantă a lectorilor care i-au delectat și care au contribuit la deschiderea orizontului mai multor tineri din mediile mai sărace.

Scrierile populare au avut o mare însemnătate în literatura noastră, pentru că la ele au avut acces oameni din toate categoriile sociale. Ele au modelat gustul și au transmis învățături cititorilor din medii sociale variate. Cărțile populare, alături de Sfânta Scriptură, au constituit singurele scrieri care au format generații de-a rândul. Cărțile apocrife, după cum preciza Nicolae Cartoian, nu trebuie confundate cu scrierile apărute în sectele eretice. Ele datează din primele secole ale creștinismului și au fost scrise de părinți ai bisericii. Acestea erau încărcate de informații inedite care nu se găseau în versiunile oficiale ale cărților sacre. Materia lor conținea învățături ale unor profeți, apostoli sau chiar ale Mântuitorului și se referă la evenimente ale *Vechiului* sau *Noului Testament*.

Termenul „apocrif”, provenit din limba greacă, se referă la ceea ce rămânea ascuns, tănuit, astfel că scrierile apocrife desemnau acele cărți „cu conținut adânc, misterios, cu adevăruri profunde, neînțelese de toți”³. Ștefan Ciobanu se referea și el la *Apocalips* ca la o carte apocrifă și aduce precizarea că, abia după stabilirea dogmelor, unele cărți apocrife au ajuns să fie socotite ca „primejdioase credinței”, în sensul că propovăduiau idei care se opuneau cărților canonice aprobate de biserică. Totuși, identificăm elemente din literatura apocrifă care se află și în cărțile liturgice, cum ar fi „rugăciunile și canoanele lui popa Eremia sau ale lui Bogomil”. (Se întâmplă ca, uneori, să se facă referire la aceeași persoană, chiar dacă apar două nume: Eremia și Bogomil.)

Criticul semnaleză influența pe care apocrifele au avut-o asupra iconografiei de la noi. El ia ca exemplu imaginea Buna-Vestirii Maicii Domnului. Lângă o fântână apare arhanghelul care i se înfățișează Mariei sub chipul unui tânăr frumos, episod care ne amintește de *Protoevanghelia* lui Iacov. Ștefan Ciobanu amintește de faptul că, încă din

³Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*. Ediție îngrijită, note și prefață de Dan Horia Mazilu. București, Editura Eminescu, 1989, p.19

secolul al VIII-lea au început să circule în literatura bizantină liste cu cărți care trebuia să fie interzise. Registre de acest fel au fost traduse și în limba română în secolul al XVII-lea.⁴

În capitolul *Bogomilii și literatura apocrifă*, Nicolae Cartoian arată rolul pe care literatura bogomilică l-a avut în evoluția literaturii noastre și a felului în care s-au fixat în imaginarul colectiv câteva secvențe din cărțile sacre. El a urmărit studiile anterioare ale lui B.P. Hasdeu, M. Gaster și I.G. Sbiera, combătând exagerările acestuia din urmă care opinase că scrierile bogomilice ar trebui puse în legătură cu începuturile noastre literare. O mare parte din aceste legende se găsesc în „*Codicele Sturdzan*, cea mai veche culegere de legende apocrife”⁵.

Nu a fost greu de urmărit cum au pătruns ideile bogomilice la noi. Originile acestei secte trebuie căutate în Asia Mică, loc în care creștinismul se intersectează cu alte doctrine și credințe, precum: dualismul persan, gnosticismul, paulicianismul, mesalianismul și altele. Unele dintre ele au ajuns să se îndepărteze mult prea mult de la canonul creștin și au fost socotite ca erezii. Din Asia, curentul iradiază în Europa și este promovat în Bulgaria de popa Ieremia Bogomil, în secolul al X-lea, sub țarul Petru. De aici, ideile bogomilice pătrund și în Occident, unde adepții lor sunt cunoscuți sub mai multe denumiri: cathari, în Germania și Italia, albigensi, în Franța și patarini în nordul Italiei. Cele mai complete informații despre bogomili le aflăm de la învățatul călugăr Eftimie Zigabinos care, la îndemnul împăratului Alexe Comnenul, a scris *Panoplia dogmatica*, o lucrare îndreptată împotriva tuturor sectelor eretice.

Sintetizând, doctrina bogomililor cuprinde următoarele idei: la crearea lumii au participat atât principiul Binelui, adică Dumnezeu, cât și cel al Răului, Satana. Dumnezeu este creatorul lumii spirituale, în vreme ce diavolul, a creat lumea materială pe care bogomilii o consideră perisabilă și demnă de dispreț. Diavolul a fost acela care, ca fiu sau frate al lui Dumnezeu, după cum apare în diferite variante ale legendelor bogomilice, se arătase nesupus și măcinat de ambiția de a-i lua locul Tatălui ceresc. Dumnezeu îl păcătușește cu ceata lui de îngeri răzvrățiți.

Când a fost creat pământul, Satana, care era încă înzestrat cu puterea de a făuri, începe să zidească din lut plante și animale cărora nu poate, însă, să le insufle viață. De aceea, el încearcă să-l îmbuneze pe Dumnezeu, care se lasă înduplecat și le dă viață ființelor modelate de Satana, inclusiv lui Adam și Evei. De aici pornește ideea dualității ființei umane: în om se înfruntă două forțe, trupul său, făurit de Diavol, reprezintă imperfecțiunea și păcatul, dar sufletul îi aparține de drept lui Dumnezeu și de aceea se înalță la cer după moartea trupului. Adepții acestei doctrine erau foarte stricți și duceau o viață ascetică; respingeau bisericile, crezând că Dumnezeu nu sălășluiește între ziduri durate de oameni, disprețuiau crucea pentru că o socoteau drept instrumentul de tortură pe care a fost răstignit Mântuitorul, combăteau cultul sfinților și al moaștelor, considerându-l idolatrie. Se arătau ostili clerului, susțineau inutilitatea liturghiei și, pentru că îndemneau la răzvrătire împotriva autorităților, au început să fie prigoniți.

Dintre legendele populare cu caracter bogomilic amintim: cea în care Diavolul creează trupul omului pe care Dumnezeu îl însuflețește. De aici derivă disprețul bogomililor pentru tot ceea ce ține de trup care este mereu supus păcatelor, poftelor, chinurilor și bolilor, în timp ce sufletul este curat, fiindu-i dăruit omului de Dumnezeu. O altă legendă, pe care o aflăm în mai multe variante, se referă la episodul biblic în care Eva este amăgită de Satana. Altele se întemeiază pe antagonismul dintre Dumnezeu și Satana, arătând multiplele

⁴ Ibidem, p.20

⁵ Nicolae Cratoian, *Cărțile populare în literatura românească. Vol. I. Epoca influenței sud-slave*. București, Editura enciclopedică română, 1974, p. 39

vicleșuguri prin care Satana încearcă să îl păcălească pe Dumnezeu. La început, în momentul genezei, pământul se ivește din mijlocul apelor într-un context în care Satana încearcă, fără izbândă, să-i zădărnicească lui Dumnezeu creația. Tatăl ceresc îl trimite pe Satana în fundul mării „să ia de acolo sămânța de pământ și să i-o aducă deasupra apei”. Dar, în loc de a lua sămânța în numele lui Dumnezeu, Satana o luă într-al său și de aceea, până să ajungă la suprafață, sămânța se pierde. A treia oară, ascultă și îi rămâne doar puțin pământ ascuns sub unghii, dar care a fost destul cât să frământa Dumnezeu o turtiță „pe care s-a așezat să ațipească”. Văzându-l că doarme, Satana s-a gândit că va putea să-l rostogolească în apă ca să rămână doar el stăpân al pământului. Numai că, pe măsură ce îl împingea către o latură sau alta, pământul începea să se întindă sub cel care dormea până când ajunsese atât de mare că nu se mai puteau zări nici marginile apei. Indiferent câte variante se cunosc pe tema zidirii lumii la care Dumnezeu și Satana conlucrează, toate au în comun ideea primitivă a modului cum s-a ivit pământul și că, la apariția acestuia au stat două puteri antagonice.

Alte legende relatează despre felul miraculos al nașterii unor specii de animale și, în unele situații, aflăm despre natura sacră a unora dintre ele. Diavolul a început să creeze multe ființe pentru a împânzi pământul cu ele și pe care le voia supuse lui. Le făurește, dar asupra lor nu poate revărsa viață, putere de care dispunea numai Dumnezeu. Așa, ne spune o legendă, el a creat racul, dar acesta nu se mișca. Diavolul îl leagă cu lanțuri și începe să-l tragă, crezând că așa va prinde viață. Nerăbdător să îl vadă viu, Satana se roagă de Dumnezeu să îl însufletească, promițând că îl va dăruia Domnului după ce va deveni o ființă vie. Imediat ce primește suflet de la Cel de sus, racul se și îndreaptă către cer. Supărat că racul îl părăsește, Diavolul trage de lanțul cu care legase racul, însă acesta își continuă ascensiunea, mergând înapoi până când rupe lanțul. De acolo se crede că i-au rămas cicatricile pe care și astăzi le are pe spate și așa se explică și faptul că racul merge înapoi.

Aceste legende au un conținut variat; se referă, în primul rând, la apariția pământului și a omului, dar și la modul cum au fost create animalele care i-au fost folosite omului, fiind binecuvântate de Dumnezeu, dar găsim explicații de natură mitologică și asupra apariției unor ființe care pot fi periculoase pentru om și pentru mediul în care trăiește. Majoritatea nu scapă din vedere rolul pe care Satana îl are pe pământ, căutând să ia în stăpânire sufletele oamenilor și să tulbure ordinea instituită de Dumnezeu. Altele aduc informații despre istoria potopului și despre păcatul primordial. Indiferent de conținutul lor, aceste legende trădează curiozitatea vie a omului de a-și explica fenomenele care îl înconjoară și de a afla cauzele care le-au generat. Literatura apocrifă înmagazinează un număr mare de legende care ne oferă date despre evoluția mentalului unei colectivități și despre modul în care, prin datinile pe care și le-a format, ne-a indicat ce viziune are despre lumea în cadrul căreia a căutat să ființeze cât mai durabil.

Aceste legende au intrat în atenția mai multor cercetători ca I. Candrea, C. Rădulescu, Elena Niculițel – Voronca. Ei le-au adunat în volume, iar bogăția de informații pe care o conțin ne lămurește în multe privințe asupra profilului spiritual al poporului nostru.

Din punctul de vedere al realizării lor, aceste narațiuni nu ridică probleme deosebite. Ele sunt foarte vechi și sunt construite pe baza unui singur episod narativ, iar în cazul unor legende mai ample, pe înșiruirea câtorva episoade care se leagă de aceeași temă. Ideea de la care pornesc vizează permanenta confruntare dintre Bine și Rău, dintre bunătatea lui Dumnezeu și încercările distructive ale Diavolului.

Mai există un tip de literatură bogomilică, de această dată inspirată de textele biblice și care a priloferat în perioada de înflorire a panslavismului. Dintre aceste texte, menționăm: *Călătoria Maicii Domnului la Iad* și *Apocalipsul Apostolului Pavel*. Acestea sunt reprezentative pentru viziunea pe care ne-o oferă asupra lumii de dincolo, adică a iadului în

Section: LITERATURE

care se prelungesc la nesfârșit chinurile păcătoșilor. O altă scriere este *Sfârâmarea zapisului lui Adam la botezul lui Hristos*, în care Mântuitorul pune capăt viclesugului Satanei, zdrobind înscrisul prin care Necuratul îl înrobise pe Adam. Acest subiect îl aflăm și în iconografia românească: *Judecata de Apoi sau Muncile iadului* înfățișează scene cutremurătoare despre pedepsele la care sunt supuși păcătoșii în viața veșnică și o găsim zugrăvită pe fațada Bisericii Sucevița. Scene inspirate de scrierile apocrife au constituit subiecte pentru creatorii de icoane care au redat astfel de subiecte în rafinate icoane pe lemn sau pe sticlă.

O scriere care s-a bucurat de o circulație intensă timp îndelungat atât la noi cât și în tot cuprinsul zonei balcanice a fost *Erotocritul*. O alta a fost *Viața lui Esop*, care are o vechime considerabilă și a circulat pe spații foarte întinse. Am zăbovit în acest studiu doar asupra acestor două texte, motivul fiind acela că ele ne oferă cadrul de desfășurare al unei succinte analize în care luăm în discuție atât schemele narrative cât și statutul personajelor. Informațiile teoretice sunt cuprinse în articolul criticului Mihai Moraru care are în vedere definirea structurală a materialului strâns de Nicolae Cartoian în cele două volume despre cărțile populare.

Viața lui Esop este un roman alcătuit „în Grecia antică, (...) din elemente legendare adăugate de la scriitor la scriitor și din veac în veac”. Romanul înfățișează „o interesantă problemă de întrepătrundere a literaturii clasice grecești cu literaturile străvechiului Orient semitic”⁶ Interesant de urmărit este cum numărul fabulelor atribuite lui au crescut din „straturi literare diferite” ale unor epoci diferite. Despre roman aflăm că are o vechime mare, unele dintre cele mai vechi urme ale textului fiind descoperite din secolul al IV-lea d.Ch., la El Fajun. *Câinele, Cocoșii, Corbul și vulpea, Porumbelul, Leul și ursul, Pisica, Iepurii și vulturii, Copilul și scorpiia* sunt doar câteva dintre fabulele esopice care s-au încrucișat cu elemente din Orient și din vechiul Egipt, așa cum „biografia lui Esop este contaminată de romanul asirian *Archirie și Anadan*.”⁷ *Viața lui Esop* însumează o serie de întâmplări în care personajul dă dovadă de o minte strălucitoare, care îi pune în încurcătură chiar și pe cei luminați, printre ei numărându-se și stăpânul său, filosoful Xantus. Una dintre scenele cele mai ilustrative care probează istețimea lui fără seamăn este cea în care este trimis să cumpere pentru un ospăț tot ceea ce este mai bun. Esop cumpără numai limbi pe care le servește la toate felurile oferite oaspeților. Supărat, stăpânul îl cheamă și îi cere explicații. El îi răspunde, fără îngrijorare:

„Îți mulțumesc, stăpâne, că mă ocărăști înaintea atâtor oameni filosofi pe care îi rog să-mi spuie ce e mai bun și mai frumos în viață. Nu este oare limba, căci toată știința și filosofia prin ea se arată?(...) *Neguțătoria, rugăciunile, laudele, muzica. Prin ea se fac nunțile, se zidesc cetățile, se mântuiesc oamenii...*”

A doua zi, Xantus îl pune din nou la încercare și îl trimite să cumpere pentru ospăț „tot ce e mai rău și mai prost”, iar Esop le pregătește iarăși limbi. La provocare, el răspunde astfel:

„Și ce este vreodată mai rău decât limba, stăpâne? Nu se strică prin ea cetățile? Nu se omoară oamenii? Au toate minciunile, blestemele și jurămintele strâmbe nu se fac prin ea? Căsătoriile, domniile și împărățiile nu se strică prin ea? Pe scurt: prin ea toată viața de nenumărate răutăți se umple.”

Erotocritul a apărut în Creta și reprezintă „o prelucrare a unuia dintre vestitele romane courtois ale occidentului medieval”. Scrierea a fost considerată drept „cea mai

⁶ Nicolae Cratoian, *Cărțile populare în literatura românească. Vol. I. Epoca influenței grecești*. București, Editura enciclopedică română, 1974, p.313

⁷ Ibidem, p.314

frumoasă poemă de la începuturile literaturii neogrecești”⁸, care s-a bucurat de mult succes și pe teritoriile locuite de români. Apariția acestei poeme este legată de un context deosebit, când culturile greacă și latină s-au întrepătruns, iar în operă se regăsesc mai multe influențe din mediul occidental. Prezența acestora se explică prin faptul că insula Creta a rămas sub stăpânire venețiană până în 1669, când o cuceresc turcii și înlătură orice urmă a puterii venețiene. *Erotocritul* a fost publicat la Veneția în 1713 de către un renumit tipograf al epocii, pe nume Antoni Bartoli. Autorul a rămas necunoscut, dar un cercetător, și îl pomenim aici pe folcloristul Politis, a înaintat opinia că scrierea ar fi derivat dintr-un basm popular grecesc, deoarece într-un episod final al ei se găsesc elemente care să susțină acest fapt. Dar, cercetătorul român Nicolae Cartoian, care a urmărit atent tot ceea ce are legătură cu destinul cărților populare, a descoperit că adevăratul izvor al *Erotocritului* ar fi un roman cavaleresc francez, de la sfârșitul Evului Mediu, care purta titlul *Paris et Vienne*. Textul original francez a fost tipărit pentru prima dată la Anvers, în 1487 și cartea a avut un mare succes. Și traducerea lui în italiană, în dialectul sard a rezistat mult în timp, dovadă a popularității acestui roman.

Din cele două traduceri în italiană, cea a lui Angelo Albani Orvietano a fost cea mai longevivă și un exemplar din traducerea sa se află și „în catalogul Bibliotecii Mitropoliei din București întocmit de Petrache Poenaru în 1836, sub titlul *Innamoramento di due fedelissimi amanti, Paris e Vienna*. Ediția venețiană datează din 1721”⁹

Subiectul acestui roman a pătruns și în literatura noastră, tradus fiind din greacă. În traducerea grecească, descoperim elemente prin care subiectul diferă de variantele occidentale, iar schimbările sunt ușor de explicat. În text nu se putea vorbi de participarea eroului la cruciade, date fiind animozitățile dintre cler și instituția papală. La fel, scenele realizate în maniera edulcorat-platonică a curtoaziei cavaleresti sunt înlocuite în așa fel încât să rezoneze cu sensibilitatea și cu mentalitățile arealului balcanic în care circulă opera. Cel care a tradus textul în dialectul cretan a fost poetul Vinzențiu Kornaros. Tema poemului o reprezintă dragostea dintre fiica regelui Iraclie al Atenei, pe nume Aretuza și Erotocrit, fiul sfetnicului de taină al regelui, Pezostrat.

Nicolae Cartoian este de părere că prima traducere românească ar fi fost făcută între 1770-1780 și i-ar aparține lui Hristodor Ioan Trapezontu. Traducerea este corectă, dar textul este împânzit de grecisme. A doua traducere a fost realizată de un român, rămas necunoscut, care a urmărit cu destulă fidelitate originalul. Cartoian constată că, totuși, pe alocuri, traducătorul român a prescurtat unele dintre părți care i se păruseră a fi prea lungi, adăugând și câteva reflecții personale sau că redă în versuri anumite pasaje, completându-le cu inspirațiile proprii.

Subiectul conține numeroase elemente aventuroase care vin să dovedească destoinicia protagonistului, iar povestirea se sfârșește cu căsătoria celor doi care întâmpinaseră numeroase piedici datorate diferențelor de clasă. Toate acestea au făcut textul atrăgător și de aceea *Erotocritul* a fost atât de mult gustat de public.

Un tânăr fiu al servitorului împăratului se îndrăgostește chiar de fata stăpânului său, dar este conștient că nu își poate dezvălui iubirea. Nimeni nu îi cunoaște suferința și numai Polidor, cel mai apropiat prieten al său, îi află secretul. Focul dragostei și-l revarsă în cântec, precum Orfeu, iar fata, ascultându-l, se simte atrasă de cântărețul necunoscut. Cu toate că face multe strădanii, nu poate să descopere identitatea misteriosului cântăreț. Erotocrit alege să plece undeva departe, în Egipt, căutând să uite de frumoasa Aretuza. Amândoi tinerii

⁸ Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească. Vol. II. Epoca influenței grecești*. București, Editura enciclopedică română, 1974, p. 425

⁹ Ibidem, p. 429

suferă mult din pricină că nu pot fi unul în preajma celuilalt. Împăratul organizează o serbare cu lupte, dar, între timp, Pezostrat cade bolnav, iar împărăteasa și prințesa îl vizitează acasă, unde Aretuza află cine este adoratorul ei din umbră. La serbare participă și Erotocrit care, în final, câștigă turnirul. Tinerii se întâlnesc, pe ascuns, în grădina palatului, dar curând, împăratul suspectează ceva și nu îngăduie ca fiica lui să ia în căsătorie pe un slujitor. Hotărăște ca fiica lui să se mărite cu un prinț al Bizanțului, însă fata refuză categoric și va fi aruncată în temniță. Mai trec încă trei ani de suferință pentru înfrăgostiți până când cetatea Atenei este atacată de oștile regelui vlah Vlantiștratos. Lupta pare aproape să fie câștigată de vlahi, până când se aruncă în bătălie un necunoscut, cu un chip negru, despre care aflăm că nu era altul decât Erotocrit, care devenise de nerecunoscut cu ajutorul unei poțiuni magice pe care i-o dăduse o vrăjitoare. Este rănit, dar îi îndepărtează pe dușmani. Transportat la palat, va fi îngrijit chiar de prințesa Aretuza. Tânărul îi pune la încercare și îi recunoaște fidelitatea, după care, tot cu ajutorul unei poțiuni, își revelă adevăratul chip. Cei doi primesc binecuvântarea părinților, care lasă deoparte orice neînțelegeri din trecut.

În operă se recunosc mai multe situații și motive care sunt specifice basmelor din zona balcanică. Dintre acestea amintim de finalul fericit pentru tinerii care se pot căsători, în pofida diferențelor sociale, eroismul protagonistului care, prin faptele sale, a dovedit că este demn de mâna unei fete de împărat. Tânărul își demonstrează curajul atât în luptele de la serbarea organizată la palat, cât mai ales în bătăliile decisive pentru soarta țării, arătându-și, încă o dată, noblețea sufletului, prin altruismul său. El a dovedit că este capabil de orice sacrificiu pentru cea pe care o iubește, dar și pentru neamul său.

Popularitatea cărților apocrife a fost asigurată mai ales de faptul că ele aveau un caracter de *ficțiune*, element pe care l-au surpris mai mulți cărturari, dintre care este suficient să îi amintim pe Miron Costin sau pe stolnicul Constantin Cantacuzino, nume cu rezonanță în cultura română a epocii medievale. Despre caracterul lor de cărți „desfătătoare sau de zăbavă” pomenea și Al. Dușu, alăturând unora și atributul de „cărți eticești”. Mai mulți cercetători au subliniat largă circulație a acestor cărți și succesul de care s-au bucurat ele. Mai mult decât atât, ele relevă „evoluția istorică a mentalității diverselor epoci”, după cum arată studiul lui Mihai Moraru. Acesta apreciază uriașul efort depus de Nicolae Cartoian care „a dus în circuitul internațional multitudinea de probleme specifice circulației cărților populare pe sol românesc”¹⁰, oferind cercetătorilor un material foarte vast, extrem de bine datat și organizat.

Exemplele pe care Nicolae Cartoian ni le-a oferit în bogata sa culegere demonstrează cât de mobile și deschise sunt cărțile populare în structura lor, narațiunea acestora gravitând în jurul unor scheme bine definite.

Mihai Moraru aprecia nivelul ridicat de expresivitate al acestor narațiuni, conferit de abundența de cuvintele pe care astăzi le considerăm *arhaisme*, dar care, în epocă, erau termeni uzuali și nu erau căutați anume pentru redarea vreunui efect de culoare. De asemenea, proverbele, aflate în număr mare în cuprinsul apocrifelor, subliniază intenția moralizatoare, dar, mai ales, fac din aceste cărți prețioase depozitare de înțelepciune.

Narațiunile acestea se construiesc pe două „scheme principale” pe care Mihai Moraru¹¹ le-a identificat de regulă în romane. Este vorba de *traseu* și de *cadru*, scheme pe care le găsim în relații „opozitive, complementare sau subsumate”. Prima dintre ele, *traseul*, funcționează coercitiv și „presupune succesiunea episoadelor într-o ordine necesară” O aflăm

¹⁰ Mihai Moraru, *Postfață* la volumul lui Nicolae Cartoian *Cărțile populare în literatura românească. Epoca influențegrecești*. Volumul II. Cuvânt înainte de Dan Zamfirescu. Postfață: *Cărțile populare - Încercare de definire structurală*. București, Editura enciclopedică română, 1974, p.485

¹¹ Ibidem, p. 494

realizată aproape integral într-o scriere amplă cum este *Alexandria*. Multe dintre cărțile populare utilizează această schemă în cel puțin un episod al narațiunii, care, dezvoltat ulterior, poate ajunge să dobândească „proporțiile unei cărți”.

Schema *cadrlui* implică un tip de relație al „corespondenței binare”, în care se poate integra și „alegoria interpretativă”.

În *Viața lui Esop* se identifică schema *traseului*, deoarece se poate urmări parcursul acestui personaj, iar traseul pe care îl urmează constatăm că este apropiat de modelul din snoave. Un alt tip de traseu este cel al *eroului*, specific, după cum am văzut mai sus, unei scrieri precum *Erotocritul*. Traseul *eroului* este cel mai frecvent întâlnit în basme, unde se urmăresc etapele pe care le parcurge protagonistul pe calea îndeplinirii unui scop (salvarea împărăției, căsătoria cu fata împăratului, trecerea probelor pentru a intra în rândul maturilor etc). Mai sunt câteva elemente care diferențiază traseul eroului de cel al personajului: în cazul eroului, asistăm la proba *luptei*, în vreme ce, în cazul personajului, este prezentă o probă a *inteligenței*, situație care probează istețimea personajului și ingeniozitatea lui de a găsi soluții.

Personajul esopic este cel care „denunță un univers fals”, pe care îl percepe astfel datorită istețimii sale și a spiritului său de pătrundere. El este unul dintre puținii care sesizează contradicția dintre aparență și esență, iar pe acest model au apărut în literatura mai multor popoare eroi precum Păcală, Nastratin, Bertoldo, Eulenspiegel etc. Aceștia ne apar ca niște personaje disimulate, hâtre, care, prin replicile și atitudinile pe care le adoptă, imprimă operelor caracterul etic și de critică socială.

În basme și în unele romane cum este cazul *Erotocritului*, „gesturile eroului probează virtutea și vitejia”¹². Cadrlul în care se desfășoară aventurile este unul fabulos, iar modul de acțiune al eroului urmează gesturi arhetipale. Toți eroii basmelor se aseamănă, lucru care se întâmplă și în romanele de care vorbim. Toți sunt frumoși, ageri în luptă, generoși, răbdători în fața greutăților, forțând limitele unmanului și căutând să exploreze necunoscutul, așa cum se întâmplă în cunoscutul roman *Alexandria*. Astfel, eroii sunt construiți după un *pattern* pe care îl regăsim pretutindeni, pentru că ei se disting prin aceleași calități care îi fac admirați.

În cazul personajului esopic, acesta ființează urmând câteva mecanisme care, încă o dată, îi atestă ascuțimea minții; el știe să facă pe prostul pentru ca, mai pe urmă, să stârneasce „perplexitate”, punându-i în inferioritate pe ceilalți care au ridicat problema, dovedind că mintea lui este mai presus și că, prin judecățile sau, mai bine spus, prin îndoielile la care ajunge, își manifestă neîncrederea în acțiunile altora.

Un alt element pe care îl găsim în romanele eroice este chestiunea *datum-ului*. Acesta are legătură cu caracterul eroic al personajului. De regulă, în aceste romane, ca și în basme, protagonistul are parte de o naștere miraculoasă și parcurge un traseu inițiativ la capătul căruia el va primi recompensa: căsătoria cu fata visată, dobândirea tronului, accesarea la o altă condiție, etc. În romanele cu caracter erotic, în schimb, *datum-ul* echivalează cu *pasiunea* care apare spontan și pentru care eroul depune toate eforturile pentru a o întreține. Deci, pentru a-și împlini dragostea, el trece peste orice obstacol. Toate probele pe care le depășește îndrăgostitul îi pun în evidență calitățile: curajul, altruismul, perseverența. Dintre probe, criticul Mihai Moraru¹³ amintește de *luptă*, de *deghizare* și de *înfruntarea unor forțe potrivnice*, precum animalele monstruoase. Pericolele sunt înfruntate pe parcursul unei *călătorii*, element nelipsit acestui gen de scrieri. În romanele de care vorbim, la fel ca în basme, parcursul eroului este unul previzibil. El trece cu bine peste numeroase încercări, iar deznodământul este ușor de ghicit. Acest caracter previzibil, susține criticul, reprezintă o

¹² Ibidem, p. 495

¹³ Ibidem, p. 497

garanție a succesului lor, dar permite și „adiționarea elementului nou, asigurându-i acestuia unitatea cu restul cărții. Există multe episoade care se pot adăuga, dar care susțin aceeași idee: curajul și invincibilitatea eroului în fața forței adverse. În cazul personajului esopic, aceste probe sunt înlocuite cu momentele în care el își demonstrează inteligența și face acest lucru prin intermediul fabulelor, enigmelor și proverbelor.

În cărțile apocrife românești recunoaștem influențele venite din zonele slavă și grecească. Unele dintre aceste scrieri pot fi definite ca parabole, fabule sau scurte episoade narative construite în jurul unui singur nucleu epic. *Alexandria*, *Varlaam și Ioasaf*, *Sindipa*, *Erotocritul* și altele asemenea lor, sunt romane a căror structură este mai complexă. Legende precum *Căderea îngerilor*, *Uriașii*, *Cain și Avel*, *Solomon*, etc. sunt, și ele, numeroase. Aceste povestiri au o mare importanță pentru că ele au conservat multe motive și teme literare care au circulat pe spații vaste și au îmbogățit fondul mai multor culturi din această parte a Europei

Cărțile populare au fost unele dintre puținele forme de lectură accesibilă unor categorii numeroase de oameni. Ele au constituit o modalitate de a satisface gustul publicului pentru aventură, oferindu-i o lectură pentru „delectare”. Aceste cărți au avut un important rol educativ și moralizator și, mai mult decât atât, au conservat elemente care ne furnizează date valoroase despre psihologia și formația spirituală a poporul nostru. Ele înglobează un fond bogat de proverbe, experiențe și atitudini de viață care ne pot da o imagine globală destul de precisă asupra unor epoci despre care nu s-au păstrat prea multe mărturii.

BIBLIOGRAPHY

1. Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Fundația Europeană Drăgan. Editura Nagard. Madrid-Paris-Roma - Pelham N.Y., 1980.
2. Cartoian, Nicolae, *Cărțile populare în literatura românească*. (2 volume). Cuvânt înainte de Dan Zamfirescu. Postfață de Mihai Moraru. București, Editura enciclopedică română, 1974.
3. Cartoian, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*. Prefață și bibliografii finale de Dan Simionescu. București, Editura Minerva, 1980.
4. Ciobanu, Ștefan, *Istoria literaturii române vechi*. Ediție îngrijită, note și prefață de Dan Horia Mazilu. București, Editura Eminescu, 1989.
5. Dușu, Al. *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.
6. Dușu, Al. *Cărțile de înțelepciune în cultura română*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972.
7. Iorga, Nicolae, *Bizanț după Bizanț*. București, Editura enciclopedică română, 1972.
8. Pippidi, Andrei, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*. București, Editura Corint, 2001.
9. Tănăsescu, Manuela, *O istorie a literaturii române*. Partea I. București, Editura Saeculum I.O. 2009.